

В. В. Чернов

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ФОНДИ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ ВИБОРІВ ДО ДЕРЖАВНОЇ ДУМИ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

У статті проведено комплексний аналіз фондів Державного архіву Волинської області, які містять інформацію про вибори до Державної думи. З'ясовано джерельно-інформаційний потенціал фондів повітових виборчих комісій, які дають змогу простежити механізм прийняття останніми різних рішень щодо організації виборчого процесу та розкривають маловідомі перипетії парламентських перегонів.

Ключові слова: архів, документ, Державна дума, виборщики, повіт, фонд, скарга.

Початок ХХ століття для Російської імперії – це період масштабних трансформацій системи державної влади. Однією із змін стало запровадження Державної думи – найвищого законодавчого органу представницького типу. Дослідити процес підготовки та проведення виборів до Державної думи неможливо без допомоги архівних матеріалів. Саме у архівах зберігаються великі масиви документації, що віддзеркалюють усі виборчі процеси вищого представницького органу Російської імперії у регіонах. Для ґрунтовного дослідження виборів до Державної думи у Волинській губернії певну цінність мають фонди Державного архіву Волинської області. Однак дотепер вони не ставали об'єктом спеціального дослідження, їхня джерельно-інформаційна цінність з'ясована недостатньо.

Окремими істориками вже робилися спроби досліджувати інформаційний потенціал архівних фондів при вивченні виборів до Державних дум Російської імперії. Зокрема, можна виділити роботи Н. Болотіної [1], А. Глушковецького [2], Є. Деревніної [3], О. Коники [20], Д. Сидорова [22] та І. Ткачука [23].

Одним із головних джерел для вивчення виборів у регіонах є фонди повітових та губернських у справах про вибори до Державної думи комісій. У Державному архіві Волинської області зберігаються 5 таких фондів: Ковельської повітової комісії у справах про вибори до I Державної думи (ф.371, 6 справ), Ковельської повітової комісії до II Державної думи (ф.372, 7 справ), Ковельської повітової комісії до III Державної думи (ф.373, 1 справа) та Володимир-Волинської повітової комісії у справах про вибори до III (ф.374, 3 справи) та IV (ф.375, 2 справи) Державної думи. У них зосереджені протоколи засідання комісій, документи про підготовку виборів у повітах та губернії, відомості про уповноважених і виборців, обраних на попередніх з'їздах, списки землевласників, які мають право брати участь у виборах, виборчі записки і бюлетені. Вельми істотними й значимими є також наряди секретних паперів і циркулярів волинського губернатора.

Функціональними обов'язками комісій були: призначення та організація виборчих з'їздів, розгляд скарг виборців, перевірка права на участь у виборах, а також розв'язання інших питань, що виникали у процесі підготовки та проведення виборів. Так, у ф.371 Ковельська повітова комісія у справах про вибори до I Думи міститься записка міської управи, у якій вона просить комісію роз'яснити питання, чи можна вносити до списків міських виборців робітників залізниць, маркувальників, зчлшовачів вагонів, пломбувальників [8, арк. 1]. Комісія залишила питання без розгляду, адже списки вже були складені, і більша частина вищезазначених осіб не були до них внесені [8, арк. 2].

Чи не найбільший обсяг роботи комісії виконували, розглядаючи скарги та заяви виборців з різних питань. Вони почали надходити вже на етапі складання виборчих списків. Ця тенденція не припинялася до останнього дня роботи комісії. Як видно із матеріалів архіву, найчастіше до комісії зверталися з приводу внесення до виборчих списків або про усунення якихось неточностей у них. Так, у ф. 371 Ковельська повітова комісія у справах про вибори до I Державної думи зберігається заява дворянина Станіслава Львовича Старчевського про невнесення до виборчих списків [4, арк.2]. Він зазначав, що має доручення від свого батька на право участі у виборах замість нього, тому просив внести його до списків. Комісія прохання задовольнила. Під час виборів до Державної думи другого скликання до комісії також надходили подібні заяви. Так, у ф. 372 Ковельська повітова комісія у справах про вибори до II Державної думи знаходиться заява Миколи Григоровича Скорнякова [13, арк.1]. Автор просить внести його до виборчих списків замість своєї дружини, власниці маєтків Козлиничі та Шкурат, загальною площею 835 $\frac{1}{4}$ десятин. При цьому він разом із заявою подавав доручення від дружини. Дане прохання також було задоволене. Із такою ж заявою звертався до комісії Станіслав Генріхович Михаловський [11, арк.3-4], і його клопотання також було задоволене.

Але, як свідчать архівні документи, були також звернення, котрі комісія з певних причин залишила без розгляду або відмовила у проханні. До цієї категорії можна віднести заяву дворянина Владислава Трембіцького. Він подав до комісії заяву та доручення своєї дружини Людвіги, яка передавала йому своє право голосу. Але оскільки доручення було подано до комісії пізніше зазначеного терміну (18 вересня 1905 р.), дане звернення було залишено без наслідків [6, арк.4]. Також без наслідків були залишені скарги Гілярія Мразовського [14, арк.3] та Фроїма Герш-Лейбовича [15, арк.5], які звертались до комісії з приводу невнесення до виборчих списків.

Як показують архівні фонди, траплялися також випадки, коли рішення комісії не задовольняли позивачів, і вони зверталися до Волинської губернської комісії. Одним із таких випадків є справа Йосипа Крижановського, управляючого маєтком братів Оранських [12, арк.6]. Він звернувся до Ковельської повітової комісії з метою включення до виборчих списків, зазначаючи, що повітова управа не внесла його до списків тому, що він пізно отримав посвідчення від мирового посередника І дільниці, через що не зміг його вчасно подати. Комісія йому відмовила, посилаючись на те, що позивачем було надано копію доручення на управління маєтком, яка була неправильно засвідчена. Після цього рішення Йосип Крижановський звернувся зі скаргою до губернської комісії. Зважаючи на те, що до заяви було додано доручення, у якому вказувалося, що позивач є управляючим братів Оранських безперервно з 1887 р. та що даний факт був засвідчений мировим посередником, Йосипа Феоділовича Крижановського вирішили внести до виборчих списків [12, арк.9].

Такі ж заяви та скарги надходили до Володимир-Волинської повітової комісії. Так, під час виборів до III Державної думи заява про невнесення у списки надійшла від відставного капітана Марка Максиміліановича Георгієвського; комісією цю неточність було виправлено [18, арк.2].

Із заявою про неправильність у виборчих списках до комісії звертався мешканець с. Пузівки Петро Павлович Виноградський. Він вказував, що у списках дрібних землевласників та священнослужителів його показано поляком, який володіє 53 дес. землі. Однак Петро Павлович наполягав, що ніколи поляком не був, і його батьки також не були, тому просив виправити цю помил-

ку. Також неправильно була зазначена і кількість землі (53 замість 106), тому цю помилку він також просив усунути.

Цікавою та досить рідкісною є заява Георгія Адамовича Фон-Гука. Він просив комісію виключити його зі списків великих землевласників та внести до списку дрібних землевласників, адже він продав 182 дес. землі із загальної кількості 378 дес. [17, арк.5-6]. Оскільки у Володимир-Волинському повіті для того, щоб бути включеним до числа великих землевласників, потрібно було мати у володінні 250 дес. [21, с.314-319], то дане прохання також було задоволено.

У ф. 375 Володимир-Волинська повітова комісія у справах про вибори до III Державної думи зберігаються заяви монахів Христорождественського [19, арк.23-43] та Загорвського [19, арк.61-84] монастирів, у яких вони просили про внесення до списків 2-го з'їзду міських виборців, надаючи при цьому посвідчення про отримання штатного утримання та про службу в монастирі більше одного року. Надіславши запит до волинського губернатора, комісія отримала відповідь, що усіх їх можна внести до списків [19, арк.117].

Як свідчать матеріали Державного архіву Волинської області, не всі могли змиритися із тим, що їх не було обрано на з'їздах уповноваженими на губернські збори. З метою скасування результатів виборів вони зверталися до повітових комісій, вигадуючи при цьому різні причини. Наприклад, така скарга до Ковельської повітової комісії надійшла від священика с. Радопин Авксентія Маркевича. Він зазначав, що на попередньому з'їзді священнослужителів 27 вересня 1905 р., де мали обрати уповноважених на губернські збори, було допущено безліч «неправильностей»: до залу засідань безперешкодно входили сторонні особи, які не брали участі у виборах; при прочитанні списку учасників з'їзду не однаково уважно приймалися заяви та поправки про неточності. Крім того: «Засідання проходило без найменшої перерви, таким чином, і втома, і природні потреби змушували учасників поквапитися, та як можна скоріше пришвидшувати кінець зборів, тому вибори були проведені не власною обдуманістю, яка повинна відповідати такій важливій справі, як вибори кращих людей від країни» [5, арк.3].

Розглянувши скаргу, Ковельська повітова комісія визначила її як «позбавлену жодних підстав», зазначивши, що жоден із пунктів заяви не може слугувати підставою для скасування результатів виборів. Тим паче абсурдним був останній пункт заяви, адже, за поясненням голови зборів, учасникам пропонували зробити перерву через дві години після початку (загалом збори тривали 4 години), але вони самі відмовилися та наполягли на продовженні виборів [5, арк.3].

Як показують матеріали архіву, за проведенням виборів уважно стежив і волинський губернатор Флор Олександрович Штакельберг. Так, серед матеріалів фонду міститься записка від губернатора голові Володимир-Волинської повітової комісії. У ній зазначається, що до виборчих списків внесено братів Павла та Віктора Гутовських, і що вони обоє внесені по майновому цензу свого батька, тобто за одним і тим же цензом. Оскільки таке внесення є незаконним, то губернатор пропонував виключити їх із списку виборців [18, арк.1-1 зв]. Прохання було взято до уваги, і комісією у списках було залишено лише одного із братів – Віктора. Іншим своїм повідомленням волинський губернатор зазначав, що зі списків повинен бути виключений Василь Омелянович Дверницький, голова Волинської губернської управи у справах земського господарства. Причиною такого рішення стало притягнення до слідства останнього та застосування до нього покарання у вигляді підписки про невиїзд із місця проживання.

Також досить цікавим є циркуляр волинського губернатора до Ковельської повітової комісії, у якому він повідомляє, що під час виборів до I Думи на деяких

з'їздах уповноважених від волостей після багатьох безрезультатних балотувань кандидатів застосовували метод жеребкування. Однак такий метод є незаконним, оскільки обрання виборщиків обов'язково повинно відбуватися закритою подачею голосів методом балотування кулями. Тому волинський губернатор просив повідо­мити усім голова з'їздів, щоб голосування проводилося в рамках закону [10, арк.47].

Матеріали Державного архіву Волинської області містять унікальні спра­ви про проведення виборів у Ковельському та Володимир-Волинському повітах. Зокрема, важлива інформація про проведення виборів є у протоколах засідань по­вітових комісій. Один із таких протоколів зберігається у ф. 371 Ковельська повіто­ва комісія у справах про вибори до І Державної думи. З нього можна дізнатися про особливості проведення виборів на з'їзді міських виборців м. Ковеля. Зокрема, го­лова комісії Г. Шумовський зазначав, що засідання комісії було відкрите у при­міщенні залізничного театру на станції Ковель 23 березня 1906 р. у 8 год. 30 хв. ранку. Всього до списків виборців було внесено 4704 особи. Зважаючи на таку кількість виборців, було вирішено поділити список на 3 частини [7, арк.2-2 зв]. Кожному учаснику зібрання були розіслані повідомлення, у яких роз'яснювалися правила проведення виборів, та бланки виборчих записок. Зокрема, у таких оголо­шеннях зазначалося, що на зібранні має бути обрано 2 виборщики на Губернські збори, що передача записки через інших людей або поштою не допускається, а також те, що дане оголошення потрібно зберегти до проведення виборів, оскільки воно буде слугувати засобом ідентифікації особи. Далі голова комісії зазначав, що після підрахунку голосів кандидатами у виборщики стали: Михайло Іонович Файншптейн (набрав 1929 голосів), Михайло Мойсесвич Файншптейн (1927 голо­сів), Микола Михайлович Пирогов (1026 голосів) та Костянтин Олександрович Бардичевський (1006 голосів). Також 120 голосів було подано за 28 різних канди­датів, причому один із них навіть не був внесений до списків [7, арк.43].

Цікавим є також акт від 27 березня 1906 р., у якому вказані виборщики, яких було обрано від з'їзду повітових землевласників та уповноважених від попередніх з'їздів. Ними стали Петро Косач, Вікентій Крушевський, Станіслав Старчевський та священник Авдій Концевич [9, арк.5].

Аналіз фондів Державного архіву Волинської області дозволяє зробити висновок, що владою робилося все можливе, аби не допустити обрання депу­татів єврейського походження. Цей факт підтверджує повідомлення від голо­ви Луцького окружного суду до голови Ковельської повітової комісії Михайла Ісаковича Густмана. Він зазначав, що під час виборів до І Думи на міських ви­борах «християнське населення було цілковито подавлене євреями, тому що у міських виборах брали участь і євреї, які проживали у містечках, які були включені під час виборів до міст, причому містечкові євреї привозилися агіта­торами крайніх партій, і в результаті християнське населення було позбавле­не можливості провести когось із свого середовища у виборщики» [10, арк.22]. Тому така ситуація не повинна бути допущена на майбутніх виборах. Для цьо­го він пропонував виділити містечка у окремий міський з'їзд.

Матеріали фондів містять інформацію про дати проведення виборчих з'їздів у Волинській губернії та у кожному її повіті. Наприклад, вибори до ІІ Державної думи наказом волинського губернатора були призначені на такі дати: вибори уповноважених від волосних зібрань, від робітників фабрично-заводських та гірничих підприємств та залізничних майстерень, а також по­передні з'їзди дрібних землевласників і священнослужителів – на 12 січня 1907 р.; з'їзди уповноважених від волостей – на 20 січня; з'їзди повітових зем­левласників – на 22 січня; з'їзди міських виборців – на 21 січня; з'їзд уповно­важених від робітників в м. Житомир – на 26 січня [10, арк. 30].

Вибори до III Думи відбулися у такі дні: попередні з'їзди дрібних землевласників і священнослужителів – на 5 вересня 1907 р.; вибори уповноважених від волостних зібрань, від робітників фабрично-заводських та гірничих підприємств та залізничних майстерень – на 9 вересня; з'їзди повітових землевласників та уповноважених від дрібних землевласників і священнослужителів – на 20 вересня; з'їзди уповноважених від волостей – на 23 вересня; з'їзди міських виборців: I-й з'їзд у всіх містах губернії – на 21 вересня, II-й з'їзд – на 23 вересня; з'їзд уповноважених від робітників в м. Житомир – на 25 вересня 1907 р [16, арк.9].

Проведення виборів до IV Державної думи у Волинській губернії відбувалося за дещо іншою схемою. Так, для обрання уповноважених від з'їздів неповноцензових землевласників та власників інших володінь з'їзди призначалися на такі дати: 17 вересня – в Овруцькому, Рівненському, Дубненському та Ізяславському повітах, 18 вересня – у Володимир-Волинському, Ковельському, Острозькому та Кременецькому повітах, 20 вересня – у Новоград-Волинському, Житомирському, Луцькому та Старокостянтинівському повітах. Повітові з'їзди землевласників та уповноважених від попередніх з'їздів були призначені на такі дати: 27 вересня – у Овруцькому, Рівненському, Дубненському та Ізяславському повітах, 2 жовтня – у Володимир-Волинському, Ковельському, Луцькому та Старокостянтинівському повітах, 4 жовтня – у Новоград-Волинському, Житомирському, Острозькому та Кременецькому повітах. На 19 вересня були призначені вибори уповноважених від волостей та від робітників по всій губернії, а на 30 вересня – вибори на I-му та II-му з'їздах міських виборців по всій губернії [19, арк.123].

Отже, фонди Державного архіву Волинської області містять цінну інформацію для з'ясування комплексу питань щодо підготовки, проведення та результатів виборів до Державних дум Російської імперії усіх чотирьох скликань у Волинській губернії.

Список використаних джерел:

1. Болотина Н.Ю. Личные материалы членов Государственных дум Российской империи в фондах Российского государственного архива древних актов (РГАДА) / Н.Ю. Болотина // Таврические чтения 2013. Актуальные проблемы парламентаризма: история и современность. Международная научная конференция, С.-Петербург, Таврический дворец, 11-12 декабря 2013 г. : сборник научных статей / под ред. А.Б. Николаева. – СПб. : Издательство «ЭлекСис», 2014. – Ч. 2. – С. 32-37.
2. Глушковецкий А.Л. Фонд 273 Державного архіву Хмельницької області як джерело вивчення виборів до I Державної Думи Російської імперії у Подільській губернії / А.Л. Глушковецкий // Сучасні засоби збереження документів та нові методологічні підходи до наукових досліджень і застосувань документів Національного архівного фонду України: наук. збірник за підсумками Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Кам'янець-Подільський, 20-21 вересня 2012 року. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2012. – С. 93-99.
3. Деревнина Е.А. Крайкий обзор документов по истории Государственной думы в фондах ЦИИА СПб / Е.А. Деревнина // Таврические чтения 2012. Актуальные проблемы парламентаризма: история и современность. Международная научная конференция, С.-Петербург, Таврический дворец, 19 октября 2012 г. : сборник научных статей / под ред. А.Б. Николаева. – СПб. : Издательство «ЭлекСис», 2013. – Ч. 2. – С. 107-113.
4. Державний архів Волинської області, ф.371. Ковельська уездная по делам о выборах в I Государственную думу комиссия, оп.1, спр.1. Заявление дворянина Старчевского Станислава Львовича о внесении в избирательные списки и постановление уездной комиссии об удовлетворении просьбы. – 7 арк.

5. Там само, спр.2. Жалоба священника Авксентия Маркевича на неправильные выборы священнослужителями Ковельского уезда уполномоченного и постановление уездной комиссии оставить жалобу без рассмотрения. – 5 арк.
6. Там само, спр.3. Заявление дворянина Владислава Трембицкого о переуступке ему женою своею Людвикою Трембицкою избирательного права в Государственную Думу и постановление уездной комиссии об отказе внести его в список избирателей в связи с подачей заявления после установленного срока. – 5 арк.
7. Там само, спр.4. Протоколы заседаний комиссий и подкомиссий съезда городских избирателей по выборам в губернское избирательное собрание. Список избранных в Государственную Думу. – 47 арк.
8. Там само, спр.5. Отношение городской управы о том, подлежат ли внесению в список городских избирателей железнодорожники и постановление уездной комиссии оставить отношение без рассмотрения. – 2 арк.
9. Там само, спр.6. Списки выборщиков, избранных на уездном съезде землевладельцев и на съезде уполномоченных от волостных сходок. – 14 арк.
10. Там само, ф.372. Ковельская уездная по делам о выборах во II Государственную Думу комиссия, оп.1, спр.1. Розъяснения Правительственного Сената по выборам в Государственную Думу. – 86 арк.
11. Там само, спр.2. Журналы и решения комиссии по разбору жалоб разных лиц на невнесение их в списки избирателей. – 19 арк.
12. Там само, спр.3. Жалоба управляющего Миринским имением Кржановского Иосифа Феофиловича на постановление уездной комиссии об отказе внести его в список избирателей и постановление губернской комиссии от мене этого решения. – 9 арк.
13. Там само, спр.4. Заявление статского советника Скорнякова Николая Григорьевича и постановление уездной комиссии о внесении его в списки избирателей по доверенности жены, владелицы имений Козленичи и Шкурат. – 6 арк.
14. Там само, спр.5. Жалоба Гилярия Павловича Мразовского на невнесение его в избирательные списки и постановление уездной комиссии об отказе жалобнику в удовлетворении его просьбы. – 4 арк.
15. Там само, спр.6. Заявление Ройзена Фроима Герш-Лейбовича о внесении его в дополнительный список избирателей г. Ковель и постановление комиссии об отказе удовлетворить его просьбу. – 6 арк.
16. Там само, ф.374. Владимир-Волынская уездная по делам о выборах в III Государственную думу комиссия, оп.1, спр.1. Распоряжение Волынского губернатора о созыве предварительного съезда мелких землевладельцев и священнослужителей. Съезд землевладельцев, уполномоченных от крестьян и рабочих. Сообщения о составе уездной избирательной комиссии. Списки избирателей. – 18 арк.
17. Там само, спр.2. Журналы комиссии по разбору жалоб избирателей и утверждению делопроизводства по выборам. – 22 арк.
18. Там само, спр. 3. Прошения избирателей о включении их в избирательные списки и об исправлении допущенных ошибок. – 16 арк.
19. Там само, ф.375. Владимир-Волынская уездная по делам о выборах в IV Государственную думу комиссия, оп.1, спр.1. Прошения разных лиц с приложением к ним документами о включении их в избирательные списки. Сообщения уездной комиссии об исключенных из списков избирателях. – 202 арк.
20. Коник О.О. Неопубліковані джерела з архівів Києва і Москви про історію Державної Думи Російської імперії (1906-1917 рр.) [Електронний ресурс] / О.О. Коник. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Ians_2011_6_21.pdf.
21. О выборах в Государственную Думу // Прибавление к Почаевскому листку за 1905. – №14. – С. 314-319.
22. Сидоров Д.В. Фонды местных по выборам в Государственную думу комиссий как источник изучения истории российского парламентаризма в начале

- XX века (на материалах Костромской губернии) / Д.В. Сидоров // Таврические чтения 2012. Актуальные проблемы парламентаризма: история и современность. Международная научная конференция. С.-Петербург, Таврический дворец, 19 октября 2012 г. : сборник научных статей / под ред. А.Б. Николаева. – СПб. : Издательство «ЭлекСис», 2013. – Ч. 2. – С. 120-129.
23. Ткачук І.Х. Колізії навколо виборів до II Державної Думи (за матеріалами Ізяславського повіту) / І.Х. Ткачук // Історія України: Маловідомі імена, події, факти. – К. ; Хмельницький, 2005. – Вип. 32. – С. 236-240.

This article provides a comprehensive analysis of the funds of the State Archives of Volyn region containing information about elections to the State Duma. It was found and in formations our potential fund county election commissions that allow you to track mechanism for making various recent decisions related to the election process and reveal little known vicissitudes of parliamentary elections.

Key words: archive document, the State Duma, the electors, county, foundation, complaint.

Отримано: 17.11.2016 р.

УДК 94:355:572](477)«19»

О. Є. Лисенко

Інститут історії України НАН України

УКРАЇНА У ДВОХ СВІТОВИХ ВІЙНАХ: ПРОБЛЕМИ ВОЄННОЇ АНТРОПОЛОГІЇ

У статті розглядається проблематика соціальної історії, а власне питання морально-психологічних аспектів війни. Характеризується ставлення представників різних політичних та етнічних груп українського суспільства до подій I та II світових війн, проблема «своїх» і «чужих», а також набуття нової якості почуття патріотизму серед населення воюючих сторін. Детально розкривається питання безпосереднього учасника збройного конфлікту солдата та офіцера через оцінки в організації постачання й матеріального забезпечення, змін настроїв до ведення війн. Значне місце приділяється вивченню проблем військового полону.

Ключові слова: воєнна антропологія, I Світова війна, II Світова війна, соціальна історія, військова служба, ворог, агресор, союзник, українська спільнота, патріотизм, солдат, офіцер, військовий полон.

Не хотілося б повторювати банальні речі, але все ж необхідно зазначити, що радянська історіографічна й методологічна спадщина має доволі відчутну інерцію, що виявляється в надмірній увазі до воєнно-політичної історії, макрпроцесів і якомусь обережному (коли не боязкому) ставленні до проблематики мікроісторії, соціальної історії, морально-психологічних аспектів війни.

Людський вимір війни так і не став у нас самостійним напрямом дослідницьких зусиль, хоча представники молодшого покоління істориків наполегливо виводять його з-за громіздких лаштунків позитивізму на авансцену наукового зацікавлення.

Усвідомлюючи дещо зашироку постановку тему статті, слід обмежити предмет розгляду певним колом питань. По-перше, в географічному сенсі маються на увазі ареали, заселені переважно українцями у складі різних європейських держав. По-друге, йдеться не про етнічну чи національну спільноту як таку, а про по-